

Шостак О. О.,
аспірант кафедри української літератури
Рівненського державного гуманітарного університету

ОПОВІДАННЯ ІВАНА ФРАНКА «ДОВБАНЮК» ЯК «ЕМІГРАЦІЙНИЙ» ТЕКСТ

Анотація. У статті досліджуються еміграційні виміри твору І. Франка «Довбанюк». Оповідання трактується як периферійний субтекст авторського «еміграційного» тексту – комплексу різножанрових художніх творів на тему еміграції з естетичною спільністю плану вираження. Особлива увага акцентується на системі традиційних топосів надтексту (батьківщина, чужина, агент, емігрант, дорога), які зазнають модифікацій порівняно з ядерним поетичним циклом «До Бразилії».

Ключові слова: «еміграційний» текст Івана Франка, надтекст, периферійний субтекст, топос емігранта, художній код, мотивний репертуар.

Постановка проблеми. У силовому полі української літератури кінця XIX – початку XX ст. еміграційна тема належить до низки провідних (твори Т. Бордуляка, А. Чайковського, П. Карманського, В. Стефаніка, Б. Лепкого та інших письменників). Вона зумовлена соціокультурним контекстом першої хвилі української еміграції (виїзд до США, Канади, Бразилії та інших країн через складну соціально-економічну ситуацію в рідному краю) і конструється в межах традиційного нарративу зі стійкою мотивно-образною парадигмою. Означена тема знайшла художнє втілення й у творчості І. Франка. Еміграційні мотиви започатковані в його ранніх поезіях, хоча й не вирізняються належною глибиною осмислення («Від'їзд гуцула» (1875), «Якось-то буде» (1880), «[Оповідання цюпасника]» (1880), «Рідне село» (1880), «Журавлі» (1883)). Проте після ґрунтовного аналізу проблеми еміграції злам XIX–XX ст. у публіцистиці (1891–1897) І. Франко белетризує виїзд галицьких селян до Південної Америки в поетичних текстах, які згодом об'єднує в цикл «До Бразилії» (1896–1898) (збірка «Мій Ізмарагд»). Еміграційні мотиви можна простежити і в інших творах письменника, але з новими смисловими акцентами, часто навіть у філософській площині та поза межами представлення безпосередньо першої хвилі еміграції селянства: поема «Швінделеса Пархенбліта вандрівка з села Дерихлопи до Америки і назад» (1884), роман «Перехресні стежки» (1900), новели «Батьківщина» (1904), «Сойчине крило» (1905) та інші твори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комплекс творів І. Франка про еміграцію складає «еміграційний» текст, але у франкознавстві це поняття не має термінологічного окреслення. На нашу думку, на основі досліджень зарубіжних та українських літературознавців з теорії надтексту (Н. Лейдермана, Ю. Лотмана, В. Топорова, Н. Копистянської, О. Лошакова, Н. Медніс та інших науковців) «еміграційний» текст доцільно трактувати як складну авторську надтекстову єдність із тематичною цілісністю та естетичною спільністю плану вираження. У надтексті присутні ядерні та периферійні субтексти. В «еміграційному» тексті І. Франка до ядерного утворення відносимо цикл «До Бразилії», який конструює

його семантичний простір зі специфічним художнім кодом та асимільне периферійні субтексти, задає моделі їх інтерпретації в еміграційному контексті. У поезіях циклу формується центральний мотивний репертуар (підготовка до виїзду, дорога, побут на чужині) і система повторюваних образів-топосів (батьківщина та чужина як пекло і рай, агент, емігрант). До периферійних субтекстів «еміграційного» тексту І. Франка можна зарахувати оповідання «Довбанюк» (1886), у якому сатирично зображено польське повстання 1863 р. У сучасному літературознавчому дискурсі цей твір ще не аналізували з точки зору еміграційних доміант. Нечисленні наукові розвідки зосереджені на характеристиці екзистенційної проблематики, особливостях художнього моделювання образів-персонажів, їх комунікативних стратегій (К. Шмега, О. Юречко) [5; 6].

Мета статті – розглянути оповідання «Довбанюк» як складову корпусу творів І. Франка на тему еміграції, з'ясувати специфіку репрезентації в периферійному субтексті повторюваних «еміграційних» образів і мотивів, що набувають значення стійких топосів у межах надтекстової єдності.

Виклад основного матеріалу. На рівні ключових маркерів мотивно-образної парадигми оповідання «Довбанюк» корелює з ядерним субтекстом – циклом «До Бразилії», а також із периферійними субтекстами, зокрема новелою «Батьківщина». Насамперед у творі привертає увагу топос емігранта, співвіднесений з образом головного персонажа – ходячкового шляхтича Городиського, прозваного Довбанюком «за те, що все ходив у тих шляхетських, незбираних, як то кажуть, вибачте, “довбаних” штанах» [3, т. 16, с. 207]. Цей чоловік не хотів працювати і нагадував жебрака, проте мав великі амбіції і щоразу підкреслював свою приналежність до вищої верстви та вірив у покращення становища з відродженням Польщі: «Чекай-но ти, чекай, <...> прийде ще такий час, що ми, шляхта, будемо вами, хамами, їздити!» [3, т. 16, с. 207]. В оповіданні «Довбанюк» образ ходячкового шляхтича зведений на рівень звичайного хлопа. І. Франко у статті «Дещо про шляхту ходячкову», опублікованій у 1882 р. в журналі «Світ», стверджує, що «се народ український, руський, принаймні по мові. Декуди шляхта не різниться від “простого” люду й одежею, але деінде знов, особливо в багатших селах, старається чи то кросем шмаття (модю), чи чим-небудь другим вирізнюватися від простих хлопів» [3, т. 26, с. 180–181].

Паралель «ходячковий шляхтич – хлопа» вибудовується ще й завдяки повторюваному в «еміграційному» тексті образу брудної полотнянки. Наприклад, Городиського односельчани описували так: «Іде тото, бувало, вулицею, обшарпане, в полотнянці, два роки непраній, заталапаній по коліна ...» [3, т. 16, с. 207]. Прикметно, що й в пареміях відображено особливості побуту ходячкової шляхти: «А де ти сі так зашляхтив?» (коментар І. Франка: «Зашляхтити ся – заталапати ся. Шляхту тзв ходячкову селяни-нешляхтичі декуди вважають нехлююкою; шляхтич,

мовляв, не дбає на болото і з гордошів іде серединою дороги, то вже певно “зашляхтить ся”); «Панове шляхта, а на них дьирява плахта»; «Шльихта все надіє, що Польща буде, але то пропало, бо польська коруна втоплена» [2, т. 23, с. 163; т. 28, с. 342; зберігаю правопис видання. – О. Ш.]. Оповіданню «Довбанюк» притаманний і традиційний еміграційний топос болота: «Ба, а чому ж то пан у кариті четвернею не їдуть, а тільки пішки по болоті чвалають?» [3, т. 16, с. 207]. У новелі «Батьківщина» вміщено анекдотичну вставну історію про полотнянки селян-заболотеїв: «У нас ніхто не бачив, аби полотнянки прали. Носить доти, доки нижній кінець не обігніє з болота. Тоді на колодку, відмірять п’ядь та й сокирою цюк-цюк! І полотнянка йде на когось меншого замість нової, а більший дістає нову» [3, т. 21, с. 392]. Лейтмотивний для «еміграційних» творів образ заболоченої полотнянки маркує консервативне дотримання традиції та небажання змінюватись відповідно до вимог часу. З такою самою семантикою топос болота фігурує і в комедії І. Франка «Майстер Чирняк» (1894), яку теж можна розглянути в контексті еміграційної теми: син шевця Никифора Чирняка Іван, повернувшись із-за кордону, організовує у Львові промислове взуттєве виробництво (відтак прописано топос реемігранта). Проте його батько відстоює інтереси представників дрібно-го ремесла і, відповідно, не готовий до змін, тому й символічно шлях до його дому корелює з образом болота: «[...] йдучи до вас, треба таки добре побродити по болоті» [3, т. 24, с. 198].

Еміграційний вектор оповідання «Довбанюк» безпосередньо пов’язаний із мотивом дороги (виходом за межі батьківщини). Так, шляхтич Городиський під впливом агітації дротаря вирішив узяти участь у повстанні за відновлення державності Польщі та покинув рідне село. Прикметно, що хлопці не підтримували такого вчинку Довбанюка: «... яка то старої голови на старість дурниця вчепилася!» [3, т. 16, с. 209]. У циклі «До Бразилії» еміграцію селян з метою покращення життя за кордоном теж названо всього лиш нездійсненою мрією: «Дома покинувши землю родинну, / Гнався, щоб мрію ловити дитинну» [3, т. 2, с. 267]. Образ дротаря з оповідання «Довбанюк» нагадує топос агента-шахрая в «еміграційній» поезії: «Дротарів у нас у ту пору дуже радо приймали, бо дротар усе одно, що газета, про всяку всячину розкаже. [...] Чутка йшла навіть, що їх навмисне підсилено. Одні казали, що їх пані підсилюють, аби хлопів бунтували, а другі казали, що уряд підсилає, аби пантрували, чи хлопці справді не бунтуються» [3, т. 16, с. 211]. Типовий образ еміграційного агента виписаний у «Листі до Стефанії» з циклу «До Бразилії». Італієць Джерголет, видаючи себе за покійного архієпископа Рудольфа, закликав селян виїжджати на південноамериканський континент, обіцяючи життя в достатку: «В Бразилії царем я хлопським стану, / Там жиду доступу не дам ні пану. // Се край багатий, оком не зуймеш, / Ніхто ще там ланцем не міряв меж» [3, т. 2, с. 264]. Отже, топос еміграційного агента в ядерному циклі «До Бразилії» розбудовується в просторі мотивів обіцянки, обману та шахрайства, які присутні й у периферійному субтексті – оповіданні «Довбанюк».

Слід зауважити, що твір про ходячково-шляхтича пана Городиського ґрунтується на біографічному тексті автора. Під час польського повстання 1863 р. загинув брат матері І. Франка Іван. Про ті події письменник згодом зазначав: «Я маленько пригадую собі той час – 63 і 64 роки, тоді був я ще учеником сільської школи в Ясениці Сільній і мав тоді случай бачити несупокій і таємний рух між тамошньою шляхтою. Газет в селі ніхто не держав, вісті про повстання

доходили десь-колись, передавалися усно, шептом, з додатками і прибільшеннями» [3, т. 26, с. 181].

Міф про відродження Польщі з часу повстання 1863 р. знову актуалізується на галицьких теренах у період першої хвилі масової еміграції до Південної Америки, що отримала назву «бразилійської гарячки» (1895–1897). У циклі «До Бразилії» І. Франко іронічно обігрує легендарний матеріал про створення в Парані «Нової Польщі»: «На нас у місті крикнув Кандзюбінський: / Nie wolno tutaj gadac po rusinski! // Tu polski kraj i polski Bog i krol! / Po polsku gadaj albo gębę stul!» [3, т. 2, с. 271]. Як зауважує діаспорний дослідник М. Гец, таку обіцянку, очевидно, у символічному сенсі дав полякам в одному з листів від 1884 р. паранський президент Вісконде де Тоне. За словами автора коментарів до бразилійського видання циклу «До Бразилії» І. Франка, вказану інформацію досить часто фальшиво інтерпретували, хоча відтворена в поезії ситуація – це також і відгомін «політичної боротьби між польською меншістю і українською більшістю в Галичині» [4, с. 44].

У «Листі із Бразилії» відтворено тяжку щоденну працю селян на американських землях: «Рубаєм дерева на сажень грубі – / Одно два дні довбем, сусіди любі!» [3, т. 2, с. 268]. До речі, лексеми «ліс», «дерева», «рубати», «довбати» стають лейтмотивними денотатами для корпусу «еміграційних» творів І. Франка, передусім ядерного циклу «До Бразилії» та периферійного субтексту – оповідання «Довбанюк», прізвисько головного персонажа якого набуває нових конотацій з огляду на еміграційний контекст. Пан Городиський «десь на границі» два місяці «якісь дуби тягав. Було нас дванацять, таких самих старих дурнів, як я. Завели нас до якогось пана та й там казали ждати на розкази. Ждали ми, ждали, розумієся, в лісі. Далі пану навкучилося, та й каже нам: “От не маєте тут що робити, тягайте оті дуби з того боку границі на сей бік”. А то вам через ліси та нетрі такі, що крий Боже! [...] Тягати каже швидко, а їсти дає щораз то скупіше. Тягали ми, тягали, – адить, як обтягалися! – а далі взяли та й утекли» [3, т. 16, с. 214].

Вагоме смислове навантаження має і змалювання Довбанюка, який повернувся додому: «[...] лізе щось улицею, обдерте, згорблене, скулене, ледве ноги за собою тягне. Та й ноги лепські: подряпані, покривавлені по самі коліна, бо якраз тільки до колін останки штанів досягали. Лізе просто на наше подвір’є, наближається, знімає з голови щось ніби лопушшя, ликом пов’язане...» [3, т. 16, с. 213]. Це типовий образ селянина-реемігранта, репрезентативний в «еміграційному» тексті української літератури кінця XIX – початку XX ст.: «Волосся наполовину посивіло, лице почорніло, поморщилося... А одіж! <...> На плечах у Івана Бразилійця був якийсь плащ, чорний, широчезний, цілком подірваний, так що треба було дивуватись, як він тримається купи, а там, де розкрились поли того дивного плаща, було видно у Івана голі коліна, на ногах якісь діряві ходачки, на долівці коло стола лежав капелюх, також чорний, м’який, також дірявий, з широчезними порозриваними крисами ...» (Іван Загуменний, оповідання Т. Бордуляка «Іван Бразилієць») [1, с. 298]. Тому твір І. Франка «Довбанюк» вписується в загальний еміграційний контекст української літератури межі XIX–XX ст. До речі, оповідання розбудовується за принципом доміантної трагічної моделі еміграції: виїзд із надією на краще майбутнє – страждання поза межами батьківщини – повернення після тяжких поневірянь. До того ж в образі реемігранта актуалізується біблійна притча про блудного сина.

У художньому просторі оповідання «Довбанюк» оприявлена центральна в «еміграційному» тексті І. Франка, а також і в емігрантському фольклорі, антитеза топосів батьківщини й чужини, переведена в площину сакральних образів пекла і раю, що обмінюються семантичним навантаженням. Так, у поезіях ядерного субтексту циклу «До Бразилії» Галичина спочатку моделюється як пекло («Як же ж їм не йти, як тут / Всі до спілки дрем з них шкуру»), а заокеанська країна – як «хлопський рай» [3, т. 2, с. 264, 266]. Але згодом, як дізнаємось із «Листа із Бразилії», райський ореол образу чужини розвіюється: «Серед лісів тут живемо в бараці / І маємо страшенно много праці» [3, т. 2, с. 268]. Зазнав розчарувань і головний персонаж оповідання «Довбанюк». Злидений побут на батьківщині, проте без жодного бажання працювати, ходячковий шляхтич Городиський, сам того не плануючи, проміняв на важкі робочі будні поза межами рідного села.

Висновки. Відтак оповіданню І. Франка «Довбанюк» як складовій «еміграційного» тексту притаманні базові для вказаної надтекстової структури образи й мотиви. Але, як периферійний субтекст, цей твір накреслює новий вектор інтерпретації еміграційної теми з модифікацією стійких топосів. Наприклад, у контекст еміграції потрапляють події польського повстання 1863 р., пов'язані з просторовими переміщеннями головного персонажа. Простежуються відмінності й у семантичному навантаженні топосів селянина-емігранта і шляхтича-емігранта. Хоча загалом ходячковий шляхтич рівноцінний хлопу, що засвідчує художню деталь заболоченої полотнянки. Пан Городиський мав зовсім інші очікування від еміграції, ніж галицькі селяни: омріяне відродження Польщі співзвучне в його уявленнях із надіями на утвердження достойного соціального статусу і в такий спосіб реалізації шляхетських амбіцій через вивищення над іншими, тоді як селянство вбачало в еміграції порятунк від зубожіння. Але показово, що в оповіданні «Довбанюк» еміграційна тема розгортається за принципом ґрунтованої на біблійному інтертексті традиційної трагічної моделі еміграції в українській літературі кінця XIX – початку XX ст.: виїзд за межі батьківщини-пекла до омріяної чужини-раю та рееміграція через розчарування в спокусі.

Література:

1. Бордуляк Т. Твори. К.: Держлітвидав, 1958. 478 с.
2. Галицько-руські народні приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко : у 3 т., 6 вип. // Етнографічний збір-

ник. – Львів, 1901. –Т. X. – 200 с.; 1905. – Т. XVI. – С. 201–600; 1907. – Т. XXIII. – 300 с.; 1908. – Т. XXIV. – С. 301–600; 1909. – Т. XXVII. – 300 с.; 1910. –Т. XVIII. – С. 301–600.

3. Франко І. Зібрання творів. У 50 т. / І. Франко / АН УРСР. Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка ; редкол. : С. Кирилюк [голова] та ін. Київ: Наукова думка, 1976–1986.
4. Франко І. Para o Brasil / До Бразилії. Поезії / І. Франко. – Прудентопіль – Парана – Бразилія: Видавництво ОО. Василян, 1981. 47 с.
5. Шмега К. Мовленнєва репрезентація маскулінних персонажів у прозі Івана Франка. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2017. Вип. 1(85). С. 109–114.
6. Юречко О. «Втеча від свободи» як основа неввторичної особистості в оповіданні «Довбанюк». Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2015. Вип. 62. С. 85–89.

Шостак О. А. Рассказ Ивана Франко «Довбанюк» как «эмиграционный» текст

Аннотация. В статье исследуются эмиграционные измерения произведения И. Франко «Довбанюк». Рассказ рассматривается как периферийный субтекст авторского «эмиграционного» текста – комплекса разножанровых произведений на тему эмиграции с эстетической общностью плана выражения. Особое внимание акцентируется на системе традиционных топосов сверхтекста (родина, чужбина, агент, эмигрант, дорога), которые подвергаются модификациям по сравнению с ядерным поэтическим циклом «В Бразилию».

Ключевые слова: «эмиграционный» текст Ивана Франко, сверхтекст, периферийный субтекст, топос эмигранта, художественный код, мотивный репертуар.

Shostak O. Ivan Franko's story «Dovbaniuk» as an “emigrational” text

Summary. This study researches emigrational aspects of Ivan Franko's story “Dovbaniuk”. The author interprets the story as a peripheral subtext of the author's “emigrational” text that is the entirety of different according to the genre literary works on the theme of emigration with the esthetic unity of expressiveness. The system of traditional topoi of supertext (motherland, outland, agent, emigrant and road) is emphasized. These topoi are modified comparing with core poetic cyclus “Do Brazyluii”.

Key words: Ivan Franko's “emigrational” text, supertext, peripheral subtext, emigrant's topos, artistic code, motive repertoire.